

ژرفشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

راههای ترویج فرهنگ و وقف

و ایجاد موقوفات جدید در جامعه

◀ سیدمهدی بزرگی ▶

مادی و معنوی جامعه و یادگار جاودانه‌ای از کرامت انسان به پیشگاه بشریت و پیوند با آفریدگار متعال است. هر چند در هیچ یک از آیات قرآن صریحاً به وقف اشاره نشده است اما، علمای اسلام از کلیت برخی مفاهیم

وقف از افتخارات دین اسلام است و به طور غیرمستقیم در قرآن و به طور مستقیم در سیره پیامبر(ص) و ائمه(ع) به آن توجه فراوان شده است. از نظر اسلام وقف راه‌گشایی برای رفع محرومیت‌های

مثبت اقتصادی وقف در جامعه اسلامی، اسلام عمل به وقف را در ردیف ایمان به خدا، رسول خدا و روز قیامت قرار داده است.

نظر به اهمیت و جایگاه وقف در اسلام و نقش آن در حل معضلات جامعه اسلامی در نوشتار حاضر تلاش داریم تا پس از بیان مسأله وقف در اسلام و کارکردهای مختلف آن، راه‌های گسترش فرهنگ وقف و ایجاد موقوفات جدید در جامعه را تبیین و بررسی نماییم.

□ وقف در قرآن

هر چند در هیچ یک از آیات قرآن به گونه‌ای مستقیم و صریح به وقف اشاره‌ای نشده است اما، علمای اسلام از کلیت برخی مفاهیم اخلاقی که در قرآن ذکر شده است چنین نتیجه می‌گیرند که وقف مورد تأیید قرآن است. به این ترتیب که اعمال خیر و صالح همواره در قرآن مورد تأکید قرار گرفته و مصادیق آن شامل وقف نیز می‌شود. به عبارت دیگر، برای نگرش به مقام وقف در قرآن، باید آیات شریفه‌ای که بر انفاق، احسان، تعاون، صدقه، عمل صالح، قرض الحسنه، خیرات، مبرات، باقیات الصالحات، ایثار و ... صراحت دارد در نظر گرفته و از طرفی مبارزه بی‌امان و وحی الهی را با کنترل مال، تکاثر، اسراف، تفاخر، استکبار، سرقت، طغیان، کسب حرام، حب مال، راندن قهرآمیز یتیم، خودبینی و ... با تعمقی وسیع از سر علم و ایمان بنگریم تا به ثمرات ارزنده وقف برای اعتلای جامعه پی برده باشیم.

آیاتی که در قرآن ناظر به وقف می‌باشند عبارتند از: آیات ۱۴۸، ۲۵۴، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۶۱، ۲۱۵، ۲۷۰ و ۱۹۵ سوره بقره، آیات ۲۴ و ۲۵ سوره معارج، آیه ۳۱ سوره ابراهیم، آیه ۵۴ سوره قصص، آیه ۳۵ سوره حج، آیه ۱۰ سوره منافقون، آیه ۳۸ سوره شوری، آیات ۷، ۱۰ و ۱۸ سوره حدید، آیه ۳۸ سوره محمد (ص)، آیه ۱۶ سوره تغابن، آیات ۲۱ و ۳۴ سوره توبه، آیات ۱ و ۲ سوره تکوین، آیات ۱ - ۴ سوره همزه، آیات ۳۴ و ۴۶ سوره فصلت، آیه ۹۷ سوره نحل، آیه ۲۴ سوره انفال، آیه ۳۸ سوره نساء، آیه ۳۹ سوره سبأ، آیات ۱۷، ۹۲، ۱۱۵ و ۱۳۴ سوره آل عمران.

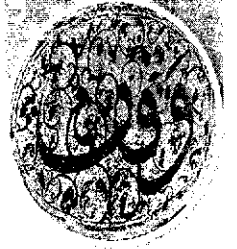
در اینجا به برخی آیات قرآن که دلالت بر وقف دارند

اخلاقی که در قرآن ذکر شده است چنین نتیجه می‌گیرند که وقف مورد تأیید قرآن است. قرآن در توسعه فرهنگ وقف در جامعه اسلامی تأثیر محتوایی و موضوعی داشته است. ذکر آیه ﴿فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَأَنَّمَا آثَمَهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ در وقف‌نامه‌ها نشانه تأثیر قرآن در گسترش فرهنگ در جامعه اسلامی است.

همچنین رفتار و شیوه پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع) به صورت قول یا فعل در رواج و گسترش وقف از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به موجب تأکیدی که آن بزرگواران به مسأله وقف داشتند مسلمانان بخشی از امکانات مالی خود را وقف کردند. عمل آنها به وقف نیز بر رفتار مسلمانان تأثیر گذاشت.

در کشور ما ایران نیز از گذشته‌های دور وقف مرسوم بوده است. مرحله اول توسعه وقف در ایران با تصرف زمین‌های مفتوح العنوة آغاز می‌شود. در دوره سامانیان برای اداره موقوفات تشکیلاتی به نام دیوان اوقاف به وجود آمد. با حمله مغولان به ایران وضع موقوفات آشفته شد اما با روی کار آمدن صفویان وضع موقوفات دوباره سر و سامان گرفت و در دوره قاجاریه رو به فزونی گذاشت. در سال ۱۲۸۹ قانون وزارت معارف و اوقاف تصویب شد ولی چون این قانون دارای اشکالات شرعی و اجرایی بود پس از پیروزی انقلاب اسلامی و با فتوای امام خمینی (ره) قانون جامع اوقاف مطابق احکام و شریعت اسلام و در نظر گرفتن راهکارهای اجرایی تهیه و به تصویب رسید.

سنت وقف ویژه کشورهای اسلامی و شرقی نیست بلکه در میان کشورهای آلمان، فرانسه، و نظام‌های انگلوساکسون تشکیلات عام‌المنفعه‌ای وجود دارد که کارکرد آنها شبیه نهاد وقف است. وقف در جامعه دارای سه دسته کارکرد فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است. اولین و مهمترین کارکرد وقف از گذشته‌های دور تا کنون کارکرد فرهنگی است و در بعد اجتماعی همچون چتری بزرگ سایه خود را بر سر نیازمندان می‌گستراند. به لحاظ اقتصادی ماهیت اوقاف جنبه اقتصادی دارد و به عنوان پشتوانه قوی مالی برای دولت مطرح است. به لحاظ آثار

اشاره می‌کنیم:

۱. ﴿الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمْلاً﴾ (کهف: ۴۲)
مال و فرزندان زینت حیات دنیا است ولیکن اعمال صالح که تا قیامت باقی است (مانند نماز، تهجد و ذکر خدا و صدقات جاری ...) نزد پروردگار بسی بهتر و عاقبت آن نیکوتر است.

۲. ﴿وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرْدَأً﴾ (مریم: ۷۶)
و خدا بر هدایت یافتگان می‌افزاید و اعمال صالحی که اجرش نعمت ابدی است نزد پروردگار تو بهتر از مال و جان فانی دنیا است هم از جهت ثواب الهی و هم از جهت حسن عاقبت اخروی.

۳. ﴿إِن تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تَحِبُّونَ﴾ (آل عمران: ۹۲)
هرگز به مقام نیکوکاران و خاصان خدا نخواهید رسید مگر آنکه از آنچه دوست می‌دارید در راه خدا اتفاق کنید.

به طور کلی، قرآن کریم در توسعه فرهنگ و وقف در جامعه اسلامی تأثیر محتوایی و موضوعی داشته است. به این ترتیب که می‌توان وقف را دارای شکل و محتوا دانست که شکل آن مربوط به تحولات اجتماعی و مقتضیات زمانی و مکانی است و در معرض تغییر و دگرگونی قرار دارد، در حالی که محتوای آن احتیاج به راهنمایی صحیح و اصولی دارد و نقش قرآن در این زمینه بسیار حایز اهمیت است. به عبارتی دیگر، تأثیر محتوایی قرآن در رواج وقف مهمتر از تأثیری است که قرآن می‌توانست در شکل وقف داشته باشد. چنانچه قرآن صراحتاً شکل وقف را بیان می‌کرد در این صورت شاید ماهیت اخلاقی وقف تحت الشعاع شکل ظاهری آن قرار می‌گرفت؛ در حالی که اشاره قرآن به روح و محتوای وقف هُشدار است به وجدان پاک انسان‌ها که اعمال خیر را به دور از هدف‌های نفسانی و دنیوی انجام دهند و بدین ترتیب مدارج متعالی اخلاقی را طی کرده به کمال انسانی خود نایل شوند.

از نظر تاریخی نیز نقش قرآن در تحریک مسلمانان در عمل به وقف قابل توجه است. زیرا مسلمانان پس از شنیدن آیات مربوط به خیرخواهی، نیکوکاری، احسان و ایثار و ... به حضور پیامبر (ص) می‌رسیدند و چگونگی انجام این اعمال را جویا می‌شدند و آن حضرت شیوه وقف را پیشنهاد می‌فرمود.

□ وقف در سیره پیامبر (ص)

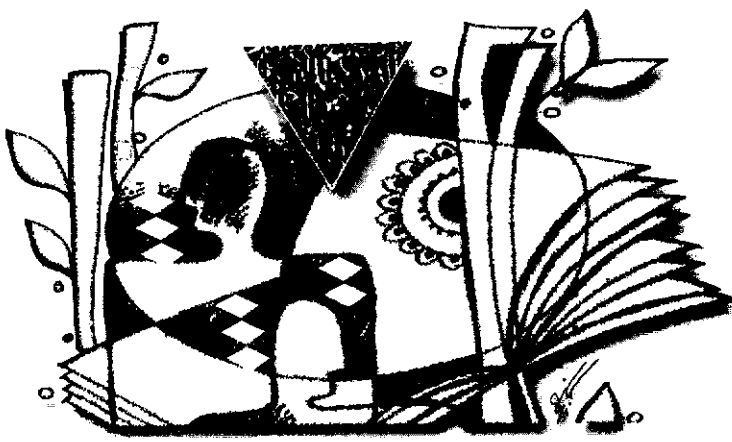
رفتار و شیوه پیامبر اکرم (ص)، به صورت قول یا فعل، در رواج و گسترش وقف در جامعه اسلامی دارای اهمیت فراوانی است. به موجب تأکیدی که آن حضرت بر مسأله وقف و نتایج مثبت آن در جامعه داشتند، بسیاری از مؤمنین سعی می‌کردند بخشی از امکانات مالی خود را وقف امور خیریه کنند.

پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «إِنَّ مِمَّا يَلْحَقُ الْمُؤْمِنَ مِنْ عَمَلِهِ وَحَسَنَاتِهِ بَعْدَ مَوْتِهِ عِلْمًا نَشَرَهُ وَوَلَدًا صَالِحًا تَرَكَهُ وَصَحْفًا وَرِثَةً أَوْ مَسْجِدًا بَنَاهُ أَوْ بَيْتًا لِابْنِ السَّبِيلِ بَنَاهُ أَوْ نَهْرًا أَجْرَاهُ وَصَدَقَةً أَخْرَجَهَا مِنْ مَالِهِ فِي صِحَّةٍ وَحَيَاتِهِ وَتَلَحُّقَهُ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهِ!»

چند چیز است که بعد از مرگ مؤمن پاداش آنها به او می‌رسد: علمی که از خود به یادگار گذاشته است، فرزند صالحی که جانشین خوبی برای او باشد و قرآنی که به ارث گذاشته باشد، یا مسجدی که ساخته است، یا منزلی که برای مسافرین در راه مانده ساخته است یا نهری که آن را جاری ساخته است، یا صدقه‌ای که در حال حیات خود انجام داده است.

از این حدیث می‌توان سه مسأله را بیان کرد: ۱. وقف اموال و ارزش علم و فرزند صالح در یک ردیف ذکر شده است. ۲. در طول تاریخ اسلام ارتباطی جدایی‌ناپذیر بین وقف اموال، دانش و فرزند صالح وجود داشته است. ۳. وقف اموال باعث دستیابی انسان به دانش و فرزند صالح می‌شود.

بر اساس روایات اسلامی رسول اکرم (ص) زمینی داشت که آن را در راه خدا وقف کرد و اصحاب و یاران او نیز در این زمینه از ایشان پیروی کردند. به عنوان مثال، زمین‌های «مخیریق» که با وصیت در اختیار پیامبر (ص) قرار گرفته بود پیامبر (ص) آنها را وقف کرد و این زمین‌ها

نخستین صدقه موقوفه در اسلام می‌باشد^۱. همچنین بنا به بعضی روایات، باغ‌هایی به نام «حیطان سبعة» از جمله موقوفات پیامبر(ص) می‌باشد^۲. نیز نقل شده است که آن حضرت موقوفاتی داشته‌اند و از عواید آنها به مهمانان خود انفاق می‌کرده‌است^۳.

پیامبر(ص) با چنین نگاهی به وقف، عمل به وقف را در میان مسلمانان به صورت یک سنت نبوی حسنه رایج کرد. عمل به وقف در رفتار پیامبر(ص) بر صحابه او تأثیر گذاشت به طوری که، زبیر از یاران پیامبر(ص) خانه خود در مکه و مصر را وقف کرد. عبدالله بن عمر سهم خود را از خانه پدری وقف نیازمندان نمود. سعد بن عباده باغ معروف خود «مخرف» را از طرف مادرش صدقه کرد. عثمان و طلحه خانه‌های خود را وقف کردند و عبدالله بن عباس املاک خود را در صهوه وقف نمود و...^۴

□ وقف در سیره ائمه معصومین(ع)
بعد از پیامبر اکرم(ص)، ائمه معصومین(ع)، الگوها و نمونه‌های عینی تحقق اسلام هستند و رفتار و گفتار آنان تعیین‌کننده رفتار و فرهنگ مسلمانان است. اهمیت وقف در نظر ائمه(ع) تا آنجاست که حضرت علی(ع) در یکی از وقف‌نامه‌هایش هدف خود را از وقف چنین بیان می‌کند:

برای حجاج خانه خدا و برای فقرا خانه شد. از آن حضرت نقل شده است: «خود را با رسول خدا(ص) دیدم که از گرسنگی سنگ بر شکم می‌بستم، در حالی که اکنون صدقه مال من سالیانه به چهل هزار دینار می‌رسد»^۵.

از جمله موقوفات علی(ع) صد چشمه آب بود که برای حاجیان خانه خدا وقف کرد از آن حضرت روایت شده است که فرمودند: «صدقه و حبس دو ذخیره هستند، پس آنها را برای روزگار خودش حفظ کنید»^۶.
حضرت فاطمه(س) نیز بسیاری از باغ‌های خود را در مدینه وقف کرد^۷. حضرت امام حسن(ع) و امام حسین(ع) هم باغ‌های خود را که هم اکنون در محله «نخاوله» مدینه به نام باغ صبا و باغ مرجان معروف است وقف کرده‌اند^۸. سایر ائمه(ع) املاک و اموال خود را در راه خدا و برای رفع نیاز فقرا وقف کرده‌اند. امام محمد باقر(ع) و امام صادق(ع) موقوفاتی در مدینه داشته‌اند.

□ وقف در ایران
وقف در ایران سابقه طولانی دارد به طوری که نذورات و وقف اموال به آتشگاه‌ها و معابد از دوران باستان متداول بوده است و در دوره اسلامی نیز با تحول در شکل و احکام آن ادامه پیدا کرده است. اوقاف در ایران از زمان تصرف سرزمین ایران به دست مسلمانان عرب و در قرن اول هجری رو به گسترش و تحول نهاد. لمبتون در کتاب مالک و زارع در ایران درباره وقف چنین می‌نویسد:

چنین به نظر می‌رسد که فکر ایجاد زمین‌های وقفی در اصل از این جا پیدا شده باشد که پس از غلبه تازیان، زمین به مسلمانان فاتح تعلق گرفت... آنان زمین‌های خود را یا به دلخواه و یا در برابر

«ابتغاء وجه الله لیولجنی الله به الجنة و یصرفنی عن النار و یصرف النار عن وجهی یوم تبيض وجوه و تسود وجوه: به منظور جلب رضایت الهی تا به سبب آن مرا داخل بهشت برین فرماید و از آتش دورم دارد و آتش را از صورتم دور فرماید در روزی که صورت‌هایی سفیدند و صورت‌هایی سیاه»^۹.

در میان ائمه(ع)، حضرت علی(ع) بیشترین وقف را داشته است. علی(ع) در مدت ۲۵ سال امامت خود به کارهای کشاورزی و باغداری مشغول بودند و از این طریق املاک و مزارع فراوانی را به دست آوردند. آن حضرت غلات باغ‌ها را در راه رضای خدا به صورت زکات و صدقه واجب یا مستحب انفاق می‌کردند و در آخر عمرشان همه باغ‌ها و مزارع را وقف کردند. این باغ‌ها

۲. فروغ کافی، ج ۷، کتاب الوصایا، باب الصدقات، حدیث ۵.

۳. وسایل الشیعه، ج ۶، کتاب الوقف والصدقات، باب ۱۰، حدیث ۲.

۴. همان.

۵. سلیمی فر، مصطفی، نگاهی به آثار اقتصادی و اجتماعی وقف، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۰، صص ۶۷، ۶۸.

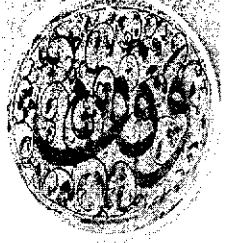
۶. وسایل الشیعه، ج ۱۳، ص ۳۱۲ بحار الانوار، ج ۱۰۳، ص ۱۸۳.

۷. بحار الانوار، ج ۴۱، ص ۴۳.

۸. مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۵۱۱.

۹. فروغ کافی، ج ۷، همان.

۱۰. سلیمی فر، مصطفی، همان، ص ۶۵.

گرفتن پاداش تسلیم کردند. با این همه از آن پس به صورت موقوفه در آمد و سپس روستاییان در برابر پرداخت مال الاجاره در املاک مزبور دارای حق انتفاع و به اصطلاح «منفعت» شدند، زیرا در این مورد زمین وقفی به نفع جامعه اسلامی «حبس» شده بود. اما وضع املاک موقوفه پیچیده تر از این بود. در ازمنه متأخر کلمه وقف بیشتر در مورد زمینهایی به کار برده شد که مالکیت آنها به نفع جامعه یا یکی از امور خیریه «حبس» شده باشد.^{۱۱}

مرحله اول توسعه وقف در ایران با تصرف زمینهای «مفتوح العنوة» (اراضی که مسلمانان از کفار از طریق جنگ به تصرف در آوردند) آغاز می شود. زیرا اینگونه اراضی در حکم وقف است. در دوره خلفای عباسی که به عصر طلایی تمدن اسلامی شهرت دارد، رقیبات موقوفه و درآمد آنها در تمام ممالک اسلامی رو به فزونی نهاد و مردم خیراندیش و امرا و وزرا و بزرگان و تجار موقوفات زیادی را برای امور عام المنفعه از خود به یادگار گذاشتند. چنانکه از مصارف موقوفات همه گونه وسایل زندگی طبقات بی بضاعت به خوبی فراهم بود. در همین عصر در شهرهای بزرگ ایران مثل شیراز، اصفهان و ری املاک بسیاری برای امور فرهنگی، بهداشتی و دینی بوسیله حکام و وزرای آنان وقف گردید.^{۱۲}

در دوره سامانیان در نیمه دوم قرن چهارم تشکیلات اداری به نام «دیوان اوقاف» به وجود آمد که به کار مساجد و اراضی موقوفه رسیدگی می کرده است. قبل از آن وظیفه اداره اوقاف بر عهده قضات بوده است. از به وجود آمدن دیوان اوقاف معلوم می شود که در این دوره موقوفات نسبتاً فراوان بوده است. از طرفی، چون مهمترین منبع درآمد در این دوره زمین کشاورزی بود و رقیبات موقوفه را اراضی کشاورزی تشکیل می دادند لذا، موقوفات از اهمیت ویژه و حیاتی برخوردار بود. به همین دلیل، دخالت حکام و سلاطین نیز در امور موقوفات به منظور جلوگیری از تصرف آنها توسط غاصبین دیگر شاید تا حدودی توجیه ناپذیر باشد. چنانکه لمبتون می نویسد:

نظراً مالکیت اینگونه زمینها تا ابد غیر قابل انتقال می شد اما عملاً مانند انواع دیگر زمین ممکن بود به وسیله غاصبان غصب شود. قدیمیترین مورد دخالتی که سراغ داریم عجل عضدالدوله بویی در مورد اوقاف سواد است که مفتشان و ممیزانی بر آنها گماشت و برای هر کدام مبلغ معینی به عنوان وظیفه مقرر کرده است.^{۱۳}

در دوره سلجوقی، نظام الملک وزیر ملک شاه، مدارس نظامیه را با استفاده از درآمد موقوفات بنیان نهاد. جرجی زیدان درباره مدرسه نظامیه بغداد می نویسد:

بازارها و کاروانسراها و گرمابه ها و دهها در اطراف دور و نزدیک مدرسه خریداری و وقف مدرسه شد و هزینه آن به شش صد هزار دینار رسید.^{۱۴}

با حمله مغولان به ایران وضع موقوفات آشفته گردید و اشراف برخی از آنها را تصرف کردند. تلاشهای خواجه نصیر طوسی در دوره هولاکو برای سر و سامان دادن به وضع موقوفات، با وجود اینکه نظارت بر آنها را خود به عهده گرفت نتیجه خوبی نداشت و مشکلات همچنان تا زمان اسلام آوردن ایلخانان مغول ادامه یافت. تلاشهای رشیدالدین فضل الله همدانی در این زمینه بسیار حایز اهمیت است. محله ربع رشیدی، شامل کتابخانه، بیمارستان و مسجد، از موقوفات بسیار بزرگ آن دوره بود. توجه به موقوفات در این دوره بسیار چشمگیر بوده و رشیدالدین فضل الله تأکید زیادی بر آن داشت. همین وسعت و اهمیت سبب ایجاد تشکیلات منظمی برای اداره موقوفات به نام حکومت اوقاف، وابسته به دیوان قضا گردید که تحت نظارت قاضی القضاات عمل می کرد و رئیس آن حاکم اوقاف بود.^{۱۵} پس از این دوران ماهیت مذهبی سلسله صفویه سبب تحول نوع و مصارف موقوفات گشت. در این دوره تشکیلات مستقلی برای اداره موقوفات زیر نظر صدر به وجود آمد که نمایندگانی در همه شهرهای بزرگ به نام وزیر اوقاف داشت و نظارت بر اوقاف بر عهده آنها بود. این توجه موجب گسترش کاروانسراها، رباطها، تکیهها،

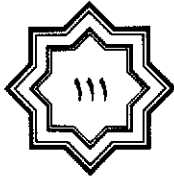
۱۱. لمبتون، مالک و زارع در ایران، ترجمه امیری، منوچهر، مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، ج ۳، ۱۳۶۲، ص ۸۱.

۱۲. شهابی، علی اکبر، تاریخچه وقف در اسلام، تهران، چاپخانه دانشگاه تهران، ۱۳۴۳، ص ۵.

۱۳. لمبتون، همان، ص ۸۱.

۱۴. مجله وحید، ش ۷، ۱۳۵۲، ص ۶۱.

۱۵. فضل الله همدانی، رشیدالدین، سوانح الافکار رشیدی، به کوشش محمدتقی دانش پزوه، تهران، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ۱۳۵۸، ص ۳۲ - ۳۶.

وی درآمد موقوفات امام رضا(ع) را در سراسر کشور شصت هزار تومان نقد و ده هزار خروار غله ذکر می‌کند. با وجود اینکه املاک موقوفه از دادن مالیات معاف بودند، شاه به عنوان حق التولیه سالی هزار تومان از مشهد دریافت می‌کرد.^{۱۹}

آنچه در تاریخ معاصر ایران دارای اهمیت خاص است تصویب قانون موقوفات می‌باشد که اداره موقوفات تا حدودی سر و سامان می‌گیرد. در سال ۱۲۸۹ هجری شمسی قانون «وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه» تصویب شد و مسؤولان ادارات معارف در شهرستان‌ها موظف به انجام امور مربوط به اوقاف بودند. قوانین مربوط به وقف ضمن قانون مدنی از تاریخ ۱۳۰۷/۲/۱۸ شمسی لازم‌الاجرا شد. در این زمان مصوباتی در مورد زمین‌های مزروعی موقوفه اجرا شد که نتیجه آن فروش قسمت عظیمی از املاک موقوفه یا اجاره طویل‌المدت آنها بود. این قوانین و مصوبات درباره اوقاف و چگونگی اداره آنها با موازین فقه اسلامی مطابقت نداشت. لذا پس از پیروزی انقلاب اسلامی و با فتوای حضرت امام خمینی (ره) تغییراتی در جهت بازگشت اوقاف سابق به مالکیت وقفی صورت گرفت. فتوای امام (ره) در مورد وقف مبنی بر اینکه «موقوفات باید به حال وقفیت باقی مانده و بدان عمل شود» تأثیر زیادی بین روستاییان که در نتیجه اصلاحات ارضی زمین‌های موقوفه را تصرف کرده بودند گذاشته است.^{۲۰} به استناد قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه مصوب ۱۳۶۳/۱۰/۲ مجلس شورای اسلامی، سرپرست سازمان اوقاف و امور خیریه باید از طرف ولی فقیه، مجاز در تصدی اموری که متوقف بر اذن ولی فقیه است، می‌باشد.^{۲۱}

عواملی از قبیل تغییر ساختار تشکیلاتی سازمان اوقاف و اداره آن تحت نظارت مقام ولایت فقیه، تصویب قوانین لازم در جهت احیای موقوفات و رعایت احکام وقف و مسایل شرعی سبب گردید تا افراد خیر در این امر مهم اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بیشتر مشارکت کنند.

امامزاده‌ها و آب‌انبارهای وقفی در این دوره گردید. در تذکرةالملوک از وظایف منصب مطلق صدارت این‌گونه یاد شده است:

تعیین حکام شرع و مباشرین اوقاف تفویضی و ریش‌سفیدی جمیع سادات و علما و مدرسان و شیخ‌الاسلامان و پیش‌نمازان و قضات و متولیان و حفاظ و سایر خدمه مزارات و مدارس و مساجد و بقاع‌الخیر و وزرای اوقاف و نظار و مستوفیان و سایر عملة سرکار موقوفات و محزران و غسالان و حفاران با اوست.^{۱۶}

در دوره صفویه موقوفات رشد و پیشرفت قابل توجهی داشته است. لمبتون می‌گوید:

اصولاً صفویه بسیاری از املاک خود را وقف مقاصد خیریه بخصوص وقف بقاع متبرکه شیعه و از همه بالاتر آستانه امام رضا(ع) در مشهد و خواهرش (س) در قم کردند. بعضی از این املاک وقفی موقوفاتی بود که به خاندان صفویه، پیش از آنکه به سلطنت برسند، تعلق داشت. شاید بتوان گفت در زمان شاه عباس اول بیش از هر دوره دیگر به عدّه املاک موقوفه اضافه شد.^{۱۷}

با سقوط صفویان، وضع موقوفات آشفته شد. با روی کار آمدن افشاریه و توجه نادر شاه به امور نظامی، وی برای تأمین مخارج نظامی، بخشی از موقوفات را ضبط کرد. در دوره زندیه، کریم خان زند قصد داشت مانند صفویان به موقوفات توجه نشان دهد، اما موفق نشد.^{۱۸}

در دوره قاجاریه، موقوفات رو به فزونی گذاشت. اروپاییانی که در این دوره از ایران دیدن کرده‌اند، از املاک فراوان موقوفه سخن گفته‌اند. از جمله هانری رنه دالمانی که در اواخر دوره سلطنت ناصرالدین شاه از ایران دیدن کرده است، می‌نویسد:

«املاک بسیاری وقف مساجد و مدارس و بقاع متبرکه شده است. عایدات املاک وقفی بسیار زیاد است، مخصوصاً عایدات موقوفات امام رضا(ع) که مقبره او در شهر مشهد واقع است بسیار مهم می‌باشند».

۱۶. تذکرةالملوک، به کوشش سید محمد دبیرسیاقی؛ سازمان اداری حکومت صفوی، ترجمه رجب‌نیا، مسعود، تهران، چ ۲، امیرکبیر، ۱۳۶۸، ص ۲.
۱۷. لمبتون، همان، ص ۲۲۳.

۱۸. سپنتا، عبدالحسین، تاریخچه اوقاف اصفهان، اداره کل اوقاف اصفهان، ۱۳۴۶، ص ۳۴۰ - ۳۴۳.

۱۹. دالمانی، هانری رنه، سفرنامه از خراسان تا بخیریه، ترجمه فره‌وشی، تهران، چاپ گیلان، ص ۷۲ - ۷۳.

۲۰. گزارش مسؤولین اداره موقوفات ملک، کتابخانه آستان قدس رضوی، ص ۲۷.

۲۱. سازمان حج و اوقاف و امور خیریه، نگاهی کوتاه به سنت نبوی وقف، ص ۱۸.

□ کارکردهای وقف در جامعه

اوقاف اگر طبق احکام اسلامی در جامعه عمل شود می تواند تأثیر بسزایی در حل مشکلات اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی داشته باشد.

به طور کلی، آثار و کارکردهای وقف در جامعه را می توان به سه دسته کارکردهای اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی تقسیم کرد، بنابراین، قبل از آنکه راهکارهای ترویج فرهنگ وقف در جامعه را بیان کنیم لازم است که در ابتدا با کارکردهای اوقاف در جامعه آشنا شویم تا با آگاهی از نتایج مثبت وقف در جامعه در گسترش فرهنگ وقف تلاش جدی نماییم.

○ الف. کارکرد فرهنگی

اولین و مهمترین کارکرد وقف در جامعه اسلامی از گذشته های دور تا کنون کارکرد آموزشی و فرهنگی است. ابعاد آموزشی و فرهنگی وقف در جوامع اسلامی بسیار گسترده است. وقف به عنوان یک منبع مستمر مالی مراکز علمی پشتیبان مردمی داشته است و چه بسیار مدارس و مراکز علمی در جهان اسلام از طریق وقف ایجاد و گسترش یافته اند و بسیاری از عالمان بزرگ با استفاده از درآمدهای اوقاف توانسته اند به مدارج عالی علمی برسند. از طریق تقویت مالی مدارس اسلامی توسط وقف، این مدارس توانستند در فرهنگ نظام تعلیم و تربیت اروپا تأثیر بگذارند.

وقف پاسدار نشر معارف اسلامی است. استفاده از درآمدهای وقف برای ساخت مساجد، دانشگاه ها، خوابگاه های دانشجویی، تأسیس کتابخانه های عمومی، برگزاری کنگره جهانی حج، مجالس عزاداری ائمه (ع)، مسابقات قرائت قرآن کریم در سطح بین المللی، و ... از کارکردهای فرهنگی و آموزشی وقف می باشد. از طریق وقف مسلمانان توانسته اند از طریق مدارس دینی موقوفه بهترین شاهکارهای خود را به جهانیان معرفی نمایند و علم و دانش آنها از طریق اوقاف گسترش و رواج یافته است.

○ ب. کارکرد اجتماعی

در بعد اجتماعی وقف همچون چتری بزرگ سایه خود را بر سر تمام نیازمندان و محرومان می گستراند و جامعه را از فقر که عامل بسیاری از مفسدات اجتماعی، اخلاقی و سستی در ارکان دینی است، نجات می دهد و امکان همزیستی مسالمت آمیز را در محیطی مملو از اخوت و حسن ظن، که زمینه ساز پیشرفت و تعالی جامعه خواهد شد فراهم می کند.

بسیاری از خدمات اجتماعی در گذشته از طریق موقوفات ارائه می شده است؛ کاروانسراها، رباطها، دارالایتام و ... اما کنی بودند که به شدت مورد نیاز جامعه سنتی بوده و واقفان با عنایت به این دسته از نیازهای اجتماعی اقدام به عمل وقف می کرده اند. حمایت از گروه های اجتماعی مانند مسافران، فقرا، کمک به ازدواج افراد بی بضاعت، ایجاد مراکز بهداشتی و درمانی، تأسیس پرورشگاه های کودکان بی سرپرست، ایجاد مجتمع تربیتی در مناطق محروم کشور و ... از مهمترین کارکردهای اجتماعی وقف در جامعه است.

○ ج. کارکرد اقتصادی

در میان افراط و تفریط های نظام سرمایه داری و کمونیستی، اسلام که دین عدالت و اعتدال است، نظام اقتصادی برتری از جانب خداوند و مطابق فطرت و طبیعت بشر آورده است که نه ظلم و بی عدالتی رژیم سرمایه داری در آن دیده می شود و نه دیکتاتوری رژیم مارکسیستی. اسلام به جای توسل به زور و دیکتاتوری اقتصاد را با عبادت و سیاست پیوند داده است و با تربیت بسیار مؤثر خود، محیطی اسلامی می سازد که بر خلاف محیط های مادی که تکاثر و اتراف ملاک برتری است و همه سعی می کنند همه چیز را در انحصار خود در آورند، در محیط اسلام سادگی و غیرخواهی و ایثار و تعمیم ثروت های اضافی شخصی از راه وقف، حبس، هبه و ... نه تنها ملاک برتری است بلکه عبادت بزرگ محسوب می شود. از سوی دیگر، سیاست اسلام بر کنترل و تعدیل و حفاظت ثروت جامعه است، به این ترتیب، تمام راه هایی که منجر به سرمایه داری بدون کار می شود، همه را کنترل کرده است و با گرفتن خمس و زکات و تشویق

ویژه دست اندرکاران امور مذهبی و فرهنگی می‌توانند با یک برنامه‌ریزی صحیح و سیاست اصولی در جهت دهی افکار عمومی به سمت فرهنگ وقف مؤثر باشند.

آثار مثبت وقف در زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی

و اقتصادی در جامعه ایجاد می‌کند که در

گسترش وقف تلاش جدی داشته باشیم. چرا

که اگر به این سنت حسنه عمل شود

بسیاری از مشکلات فعلی جامعه ما

قابل حل خواهد بود. سازمان

اوقاف و امور خیریه، مبلغان

دینی، ائمه جمعه و

جماعات، وزارت

فرهنگ و ارشاد

اسلامی،

سازمان

تبلیغات

اسلامی،

سازمان فرهنگ و

ارتباطات اسلامی، وزارت

فرهنگ و آموزش عالی، وزارت آموزش

و پرورش، سازمان صدا و سیما، وزارت کشور و

مجلس شورای اسلامی از جمله نهادها وزارتخانه‌هایی

هستند که در چگونگی ترویج و اشاعه فرهنگ وقف در

جامعه نقش اساسی دارند. در اینجا به طور اجمال

افراد به وقف و ... از ثروتمندان و تقویت افراد ضعیف در برابر آنها، فاصله را بسیار کم کرده، در جامعه تعدیل ایجاد می‌کند. بر این اساس، وقف در جامعه اسلامی ثروت‌های جامعه را تعدیل می‌کند.

مکتب‌رهایی‌بخش اسلام برای نجات انسان از ناامیدی‌ها و بی‌تفاوتی‌ها و به ویژه رفع تبعیض‌های گوناگون و استقرار نظام متعالی بر پایه قسط و عدل در جامعه بشری پدیده شگرف وقف را ارایه نموده است. اسلام از طریق وقف توانسته است اختلاف طبقاتی جامعه را از بین برده و راهی برای تأمین زندگی نیازمندان پیشنهاد نماید.

به لحاظ کارکردهای مثبت اقتصادی وقف در جامعه، اسلام آن را در ردیف ایمان به خدا و رسول و روز قیامت قرار داده است. به طوری کلی، ماهیت اوقاف جنبه اقتصادی دارد. وقف در حل مشکلات اقتصادی جامعه می‌تواند بسیار مؤثر باشد به طوری که به عنوان پشتوانه قوی مالی برای دولت تلقی می‌شود. استفاده از درآمد اوقاف جهت ایجاد راه‌ها، ابنیه‌های عمومی، احداث پل، ساخت کارخانجات تولیدی برای جذب جوانان بیکار، اطعام مساکین، تهیه مسکن ارزان قیمت برای جوانان، سرمایه‌گذاری در طرح‌های عمرانی، صنعتی و کشاورزی، کاهش قیمت‌ها و افزایش تولید و ... بسیار مهم می‌باشد. بنابراین، وقف از نظر اقتصادی تأثیر بسیار زیادی بر رشد و پیشرفت جامعه می‌گذارد.

□ راهکارهای ترویج فرهنگ وقف

برای شکوفایی وقف در جامعه باید فرهنگ وقف را ترویج کرد. برای این منظور، تنها یک نهاد یا ارگان مسؤول نیست بلکه همه دستگاه‌های تبلیغی و اجرایی کشور موظف‌اند تا در جهت اعتلای فرهنگ وقف در جامعه با یکدیگر همکاری کرده و زمینه‌های شکوفایی آنرا فراهم آورند. هر چند عمل به وقف از سوی مردم مهمترین راه گسترش فرهنگ وقف است اما باید توجه داشت که مردم نیازمند راهنمایی و آموزش‌های دینی عملی در این زمینه هستند. از این رو مسؤولان کشور به

وظایف و نقش هر یک از دستگاه‌های فوق را در گسترش فرهنگ وقف بیان می‌داریم:

○ الف. سازمان اوقاف و امور خیریه

۱. یکی از دلایل استقبال کم مردم از اوقاف و وقف کردن، عدم آگاهی مردم نسبت به جایگاه وقف در اسلام و جایگاه اوقاف در جامعه است. مردم هنوز به حرمت خاص وقف آگاه نیستند. از سوی دیگر، مردم با مسایل و موارد مصرف اوقاف آشنا نیستند. بنابراین، سازمان اوقاف باید با انتشار کتاب یا مجله و یا از طریق مبلغان دینی جایگاه و اهمیت وقف را در جامعه مشخص کند تا زمینه گرایش مردم به وقف فراهم آید؛

۲. ایجاد واحدی به نام امور بین‌الملل در سازمان اوقاف به منظور ارتباط با کشورهای اسلامی جهت بهره‌گیری از تجربیات آنها در زمینه وقف و بیان آن برای مردم ضروری است. زیرا بسیاری از مردم کشورمان از نهاد اوقاف در کشورهای اسلامی و تأثیر آن در آن جوامع آگاهی ندارند. بدیهی است که اطلاع‌رسانی در این زمینه می‌تواند در گرایش مردم به سمت اوقاف مؤثر واقع شود؛

۳. نامگذاری یک‌دهه از ماه سال به نام دهه اوقاف؛ در این دهه با برپایی نمایشگاه در زمینه اوقاف، برگزاری مسابقات ویژه وقف، انجام سخنرانی‌ها در مساجد، مدارس و دانشگاه‌های کشور، معرفی واقفان به مردم و ... مردم را با اوقاف بیشتر آشنا کنند؛

۴. تهیه کتاب در زمینه معرفی منابع تحقیقی درباره وقف (کتاب‌شناسی وقف) با همکاری وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ متأسفانه در کشور ما درباره وقف کمتر تحقیق و مطالعه شده است و این نیز به دلیل عدم دسترسی محققان به منابع در این زمینه می‌باشد. انجام تحقیق و مطالعه درباره اوقاف به گسترش فرهنگ وقف در جامعه کمک می‌کند؛

۵. برگزاری مسابقه در زمینه وقف و در نظر گرفتن جوایز برای برندگان آن به منظور آشنایی مردم با وقف، تاریخچه وقف و مصارف وقف از طریق مطبوعات و سازمان صدا و سیما؛

۶. تهیه آرم مشخص برای سازمان اوقاف و امور

خیریه تا اینکه مردم به اهمیت و جایگاه اوقاف در کشور پی ببرند؛

۷. تشویق واقفان کوچک برای اینکه کم‌کم حس

وقف کردن در مردم به وجود آید؛

۸. معرفی واقفان گذشته و حال در قالب یک کتاب یا مجله یا مطبوعات؛ به خاطر اینکه انگیزه وقف کردن در مردم پدید آید و بدانند که انجام کارهای خیر توسط آنها مورد تقدیر جامعه و مسؤولان است؛

۹. نظارت بر حسن اجرای وقف در جامعه؛

۱۰. حذف مستأجر کل از سوی سازمان اوقاف؛

اوقاف مستأجر جزء را بپذیرد تا قشر وسیعی از جامعه از مزایای اوقاف بهره‌مند شوند و مردم با مشاهده فواید مستأجر در می‌یابند که این درآمدها متوجه اقشار زیادی از جامعه می‌شود نسبت به وقف و اوقاف تمایل مثبت نشان می‌دهند؛

۱۱. جمع‌آوری و نگارش اندیشه وقف‌کنندگان و

انگیزه‌های واقف از وقف به صورت کتاب و یا مقاله و درج آن در مطبوعات کشور؛

۱۲. تشکیل انجمن جنبش وقف‌گرایی در کشور و

فعالیت و تبلیغ در زمینه وقف از سوی این انجمن؛

۱۳. تهیه فهرست کامل موقوفات کشور از سوی

سازمان اوقاف و معرفی آنها به مردم از طریق صدا و سیما، مطبوعات و یا گنجاندن آن در کتاب بینش اسلامی برای آشنایی دانش‌آموزان با موقوفات کشور. این کار باعث می‌شود که بذرگرایش به اوقاف در سنین پایین در ذهن دانش‌آموزان به وجود آید و در آینده نسبت به این سنت نبوی بی‌تفاوت نباشند. متأسفانه بسیاری از تحصیل کرده‌های جامعه ما هنوز با پدیده وقف آشنا نبوده و کمترین اطلاعی درباره آن ندارند؛

۱۴. تشکیل هیأت امنای بنیادهای وقفی در سطح کشور متشکل از شخصیت‌های محلی برای نظارت بر حسن اجرای قوانین اوقاف و نیز ارشاد مردم در زمینه موقوفات؛

۱۵. برگزاری همایش در زمینه وقف در یکی از

استان‌های کشور و یا در دانشگاه‌های کشور به طور مداوم هر سال و امتیاز قایل شدن برای واقف از

استان‌های کشور و یا در دانشگاه‌های کشور به طور

مداوم هر سال و امتیاز قایل شدن برای واقف از

۴. تشویق واقفان شهر و روستا در مصلاهی نماز جمعه با هماهنگی امام جمعه شهر.

○ ث. سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی

معرفی وقف در جهان اسلام و دعوت مسؤولان اوقاف کشورهای اسلامی به ایران برای انجام سخنرانی درباره سیاست‌های اوقاف در کشورشان به منظور آگاه نمودن مردم از وضعیت وقف در کشورهای اسلامی بسیار حایز اهمیت است.

○ ج. وزارت فرهنگ و آموزش عالی

۱. تشویق دانشجویان دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری به نگارش پایان‌نامه‌های تحصیلی با موضوع وقف؛

۲. برگزاری همایش‌های دانشجویی در زمینه وقف؛

۳. آموزش وقف‌نامه‌نویسی به دانشجویان برای آگاهی آنها از وقف؛

۴. دیدار دانشجویان از مراکز اوقاف و بازدید از موقوفات کشور در قالب فرق برنامه‌های آموزشی دانشگاه‌ها؛

۵. خرید کتاب برای دانشجویان، برگزاری جشن‌های ازدواج دانشجویی با همکاری سازمان اوقاف تا از این طریق دانشجویان و جوانان به تأثیر و اهمیت وقف در جامعه پی ببرند و در آینده به انجام آن اهتمام ورزند.

○ چ. وزارت آموزش و پرورش

۱. گنجاندن باب وقف در کتاب‌های درسی برای آشنایی دانش‌آموزان با وقف؛

۲. آموزش وقف‌نامه‌نویسی به دانش‌آموزان برای آگاهی آنها درباره وقف؛

۳. برگزاری مسابقه بین دانش‌آموزان تحت عنوان طرح شناسایی موقوفات در کشور؛ دانش‌آموزان با این روش با پدیده وقف آشنا خواهند شد؛

۴. در درس انشا سعی شود که معلمان از دانش‌آموزان بخواهند درباره وقف و اوقاف انشا بنویسند؛

۵. برگزاری اردوهای آموزشی و بازدید از موقوفات برای دانش‌آموزان.

دیگر برنامه‌های سازمان اوقاف در جهت گسترش فرهنگ وقف می‌باشد.

○ ب. مجلس شورای اسلامی

۱. تدوین قوانین جدید در زمینه وقف و مشخص کردن مصارف وقف با توجه به نیازهای جامعه پس از مشورت با مقام ولایت فقیه و از بین بردن نارسایی‌های قانونی در زمینه اوقاف؛

۲. در نظر گرفتن مجازات سخت برای کسانی که به موقوفات تعدی و تجاوز می‌کنند؛

۳. در نظر گرفتن امتیاز و تسهیلات برای واقفان تا دیگران نیز به انجام وقف مبادرت ورزند از طریق تصویب قوانین در این زمینه.

○ پ. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

۱. تدوین، نگارش و چاپ کتاب در زمینه وقف؛ اکثر منابع در زمینه وقف عربی است که برای استفاده عموم باید به فارسی برگردانده شود؛

۲. انجام کارهای تحقیقاتی برای شناسایی فرهنگ وقف در ایران و سایر کشورها؛

۳. تشویق اهل قلم به نوشتن کتاب با موضوع وقف؛

۴. برگزاری همایش‌های ادواری درباره راه‌های احیای موقوفات با همکاری سازمان اوقاف؛

۵. برگزاری نمایشگاه‌های هنری در زمینه وقف در سراسر کشور؛

۶. برگزاری مسابقه با موضوع وقف، تهیه فیلم، تئاتر با موضوع وقف، چاپ وقف‌نامه‌ها و در دسترس قرار دادن آنها به مردم و ایجاد مراکز تحقیق مستقل در زمینه مطالعات وقفی از جمله وظایف و رسالت‌های این وزارتخانه در راستای ترویج فرهنگ وقف در جامعه می‌باشد.

○ ت. سازمان تبلیغات اسلامی

۱. جمع‌آوری احادیث و روایات مربوط به وقف و انتشار آنها به صورت کتاب؛

۲. اعزام مبلغ به روستاها برای بیان فلسفه وقف در اسلام برای مردم؛

۳. برگزاری جشن وقف در شهر و روستا؛

○ ح. سازمان صدا و سیما

متأسفانه اطلاع‌رسانی دربارهٔ فواید و کارکردهای وقف در جامعه از سوی صدا و سیما بسیار ضعیف است. در تلویزیون ما انواع پفک نمکی تبلیغ می‌شود ولی دربارهٔ وقف هیچ کاری صورت نگرفته است. در این زمینه سازمان صدا و سیما موظف به اجرای این موارد می‌باشد:

۱. معرفی واقفان از طریق سیما، مصاحبه با آنها، تهیهٔ سریال تلویزیونی از زندگی واقفان بزرگ تا به عنوان الگو در جامعه مطرح شوند و تشویقی برای کسانی که به وقف اهمیت می‌دهند باشد؛

۲. نقل آرای مذاهب فقهی اسلامی در مسایل مربوط به وقف از طریق برنامه‌های تلویزیونی؛ مثلاً در برنامهٔ «درس‌هایی از قرآن» لاقبل به موضوع وقف نیز اشاره شود؛

۳. تهیهٔ فیلم و سرود دربارهٔ وقف؛

۴. آموزش به مردم در زمینهٔ وقف و اینکه چه چیزی را برای چه وقف کنند. این آموزش می‌تواند هفته‌ای یک شب به مدت بیست دقیقه در یکی از شبکه‌ها پخش شود. در این برنامه با دعوت از مدرسان حوزهٔ علمیه قم و مراجع تقلید فواید، مقاصد و نحوهٔ اجرا و مصارف وقف را برای مردم مشخص کنند؛

۵. تهیهٔ فیلم از موقوفات کشورهای اسلامی به منظور آشنایی مردم با کارکردهای وقف در آن کشورها؛

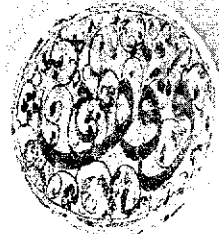
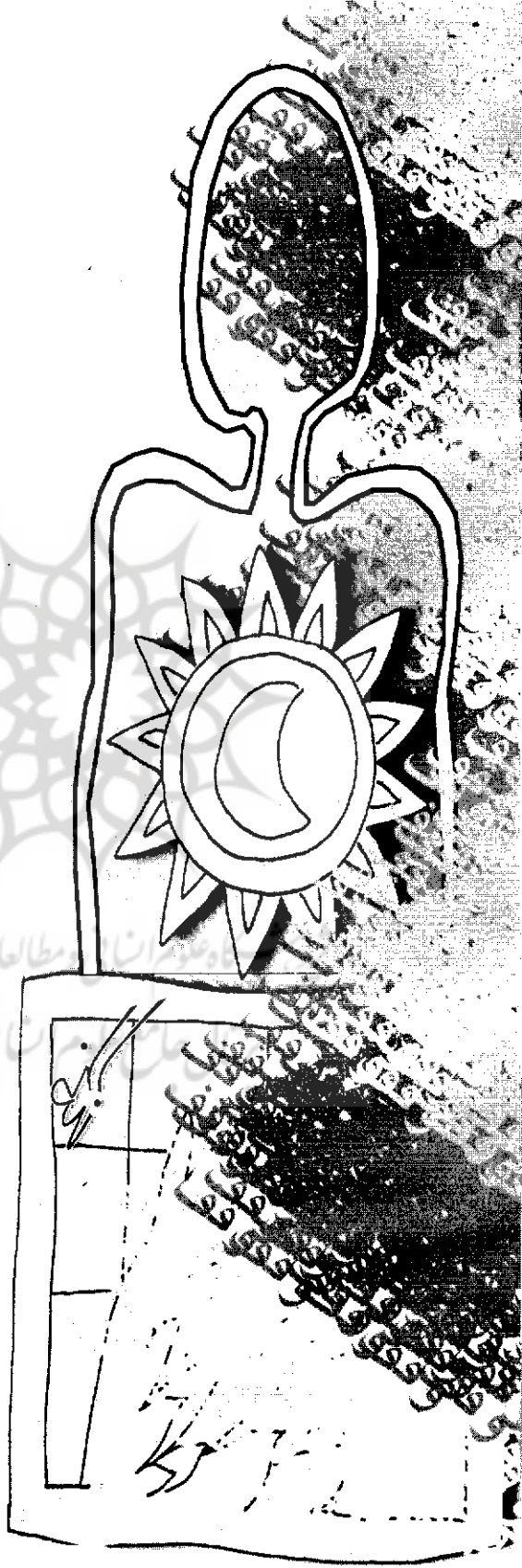
۶. برگزاری مسابقه.

○ خ. وزارت کشور

فرمانداران، بخشداران، دهداران و شوراهای شهر و روستا و شهرداری‌ها نیز می‌توانند با معرفی واقفان، تبلیغ در زمینهٔ وقف و معرفی موقوفات درگسترش و همگانی کردن فرهنگ وقف سهم باشند.

□ راه‌های ایجاد موقوفات جدید

در کنار تشویق مردم به وقف باید جهت وقف را با توجه به نیازهای جامعه مشخص کرد تا از موقوفات تکراری نظیر ساخت مسجد و ... جلوگیری شود. تحقیق شود که نیازهای روز جامعه کدامند تا موقوفات به آن سمت سوق داده شود. بدیهی است که اگر وقف برای

به تبلیغ، راهنمایی و تشویق مردم در ایجاد موقوفات جدید هستند. تهیه جزوات آموزشی و برگزاری کلاس‌های آموزشی برای توجیه مردم در این خصوص ضروری است.

نتیجه

وقف یکی از برترین و پردوامترین مظاهر احسان و نیکوکاری به مردم و خدمت به هموعان و کمک به مصالح جامعه و تنظیم امور فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است. می‌توان به جرأت ادعا کرد که اگر اوقاف در مسیر صحیح به راه انداخته شود و واقفان به راه معقول و درستی هدایت شوند بسیاری از مشکلات جامعه حل می‌شود. به عبارت دیگر، کارنامه درخشان وقف این نوید را به ما می‌دهد که از طریق گسترش موقوفات و هدایت آنها می‌توان اکثر نیازها و ضروریات جامعه را تأمین کرد و سنگینی این امور را از بیت‌المال مسلمین برداشت یا لاقلاً از فشار آنها بر بودجه کل کشور کاست.

با توجه به کارکردهای مثبت وقف در جامعه ضروری است که از طریق تدوین یک سیاست اصولی و برنامه‌ریزی شده از سوی دولت به منظور شکوفایی فرهنگ وقف در جامعه، زمینه‌های احیای این سنت حسنه و نبوی را فراهم آورد. این امر مستلزم تلاش همه دستگاه‌های اجرایی کشور است. از همه مهمتر، عمل مسؤولان به وقف به عنوان الگو می‌تواند در گرایش و سوق‌دهی مردم در عمل به وقف مؤثر باشد و به تدریج فرهنگ وقف در جامعه حاکم گردد.

کارهای عمرانی، صنعتی، کشاورزی و سرمایه‌گذاری در کارهای تولیدی باشد نسل جدید به وقف روی خواهد آورد و موقوفات تازه شکل می‌گیرد.

تأسیس کتابخانه‌های عمومی، موزه‌ها، ساخت خوابگاه‌های دانشجویی، تأسیس مراکز آموزشی برای فراگیری حرفه و شغل توسط جوانان، ساخت کارخانجات تولیدی و مراکز خدماتی در مناطق محروم و جذب جوانان بیکار، تأسیس مدارس شبانه‌روزی برای کودکان بی‌بضاعت، کمک به سازمان بهزیستی، آموزش و پرورش، دانشسراها، هلال احمر، تهیه مسکن ارزان قیمت برای جوانان و ... می‌تواند از جمله مصارف جدید اوقاف و نیز ایجاد موقوفات جدید با توجه به نیازهای جامعه باشد که آثار آنها در جامعه بیشتر خواهد بود و مردم نیز با دیدن آثار و کارکرد وقف در این زمینه در ایجاد موقوفات تازه شرکت می‌کنند. شناسایی زمین‌های وقفی در سراسر کشور از سوی سازمان اوقاف به ویژه زمین‌های وقفی که در نتیجه اصلاحات ارضی به دست مردم افتاد، بازسازی موقوفه‌های مخروبه نیز می‌تواند در احیای موقوفات مؤثر باشد. به نظر می‌رسد بیان کارکردهای موقوفه‌های آستان قدس رضوی برای مردم، آنها را به تشکیل موقوفات تازه تشویق و کمک نماید. بنابراین، باید تحقیق شود که نیازهای جامعه چیست تا متناسب با آن نیازها موقوفات جدید شکل بگیرد. تدوین قوانین تازه درباره موقوفات از سوی مجلس شورای اسلامی و استفتا از مقام معظم رهبری درباره مصارف جدید موقوفات در این زمینه بسیار مؤثر و راهگشاست. مسؤولان ذی‌ربط نیز موظف

